

96

Zielinski (Herbert). *Studien zu den Spoletinischen "Privaturkunden" des 8. Jahrhunderts und Ihrer Überlieferung im Regestum Farfense*, Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 1972; één deel in-8°, x-302 blz. (BIBLIOTHEK DES DEUTSCHEN HISTORISCHEN INSTITUTS IN ROM, Band XXXIX).

De heer Zielinski, een leerling van Prof. Dr. C. Brühl te Giessen, is doende met de uitgave van de "private" oorkonden van het hertogdom Spoleto en Benevento vóór 787, die zal verschijnen als vijfde deel van de "Codice diplomatico longobardo", die in de plaats moet komen van de oudere en zeer onvolmaakte editie door I. Giorgi en U. Balzani (*Regesto di Farfa compilato da Gregorio di Catino*, 5 dl., Rome 1879-1914), waarvan Zielinski in zijn werk (pp. 15-18) een vernietigende diagnose stelt. De onderneming stelde dusdanig ongewone problemen dat het nodig bleek de hier gerecenseerde inleidende studie vooraf te laten verschijnen. De term Privaturkunde is gebruikt in de traditionele Duitse betekenis en impliceert dus o.m. ook bisschopsoorkonden en judikaten van koninklijke of hertogelijke missi.

Het voornaamste probleem is dat 100 van de 104 uit te geven oorkonden die voor Spoleto-Benevento voorhanden zijn voor de periode 718-787, enkel bewaard bleven in een oorkondenverzameling het zgn. "Regestum Farfense", aangelegd in 1092 door een monnik van Farfa, Gregorius van Catino. Er ligt dus meer dan 300 jaar tussen de niet voorhanden originele teksten en het bewaarde register, zodat de kans tot vervorming uiteraard groot is. Hoe sterk die aanpassingen, resp. verbeteringen, zijn daarover lopen de meningen der erudieten (von Sickel, Chroust, Bresslau, Manaresi, Schiaparelli e.a.) sterk uiteen, zodat een nieuw en volledig onderzoek zich opdrong. Exhaustief is de analyse van Zielinski dan weer niet, vermits het Regestum Farfense 1300 oorkonden bevat, waarvan hij er slechts 100 on-

E. 53 (1975) 1

Nouvelle adresse
Revue Belge de Philologie et d'Histoire
4, Bd de l'Empereur
Bruxelles 1

JUSTIFICATIF

derzocht. Toch achtte hij de basis voldoende om tot valabele besluiten te komen.

In het eerste deel geeft schrijver een beeld van de werkmethoden van Gregorius van Catino, door een kwantitatieve en kwalitatieve analyse van de 218 correcties en van de fouten van de kopiïst, hun verdeling over het midden of het einde der woorden, in eigennamen, de aanpassingen inzake syntaxis. Op de vraag of Gregorius letterlijk zijn modellen overschreef ofwel deze aanpaste, luidt het antwoord dat een aantal afwijkingen gewoon de schuld zijn van de slechte materiële toestand van de originelen, en van de geringe vertrouwdheid van de kopiïst met het langobardische oorkondenkursief en met het formularium der 8^e eeuw. Vooral de eerste folia (met de oudste teksten) lijden daar duidelijk onder. Er is echter meer: de taalvulgarismen van de 8^e eeuw leken voor een in een soepeler latijn geëfende monnik der 11^e eeuw bijzonder barbaars, en Catino kon — in de lijn van zijn tijd — niet weerstaan aan de verleiding de taal naar zijn aktuele normen aan te passen, om het geheel voor zijn tijdgenoten leesbaarder te maken. Hij veroorloofde zich aanpassingen inzake ortographie, maar ook in de verbogen woorduiteinden, wat dan weer een vermindering meebracht van de getrouwheid der letterweergave op het stuk van syntaxis. Door de casus aan te passen moest hij ook naar eigen goedvinden een aantal conjuncties, preposities en partikels invoeren. Dit was een zeer glad terrein, en Gregorius verviel dan ook vaak in valse vormen, omdat hij de reële betekenis niet door had.

In het tweede deel gaat Zielinski na of het mogelijk is uit de "privaatoorkonden" van Spoleto een samenhangend formularium te reconstrueren, ondanks de ingrepen van Gregorius van Catino. Dat blijkt inderdaad mogelijk omdat Gregorius wel sterk ingreep in het taalgebruik, maar niet in het formulier der chartae. Inzake typologie der chartae, komen de schenkingsoorkonden vooraan met 51,9% van het geheel, gevolgd door de verkoopsakten (13,4%) en de ruiltransacties (12,5%). Op grond van de subscriptiones kan de auteur tussen 718 en 787, 31 (misschien 33) scriptores identificeren; hij bedoelt kennelijk opstellers. Twee van hen, notarii uit Rieti, nemen resp. 16 en 26 oorkonden voor hun rekening. Naast deze notarii heeft Zielinski ook een groep van geestelijke "scriptores" kunnen thuisbrengen, die voornamelijk in het klooster Farfa thuis horen, en ook een paar hertogelijke notarii. Dit geeft hem de gelegenheid een interessante problematiek te stellen en op te lossen: beantwoordt het standonderscheid tussen de leke-notarissen uit Rieti en de monniken van Farfa, ook aan een formeel onderscheid in oorkonden-formulier en taalgebruik. Het diplomatisch onderzoek laat toe dit positief te beantwoorden. Het leke-formulier vertoont een grote eenheid, een geslotenheid die elke tegenspraak uitsluit, het kerkelijke een onvaste en niet konsekwente formulering; bovendien zijn er bijna in alle tekstdelen (intitulatio, arenga etc.) formele verschillen. Ik geloof dat een dergelijke "milieu-studie" een vruchtbare methode vormt in het diplomatisch

onderzoek. Ik heb — in een enigszins ander verband — ook kunnen vaststellen voor de Vlaamse grafelijke oorkonden, dat woordgebruik en stijl van resp. grafelijke kanselarij-diktatoren en kerkelijke opstellers (die grafelijke destinataris-oorkonden voor hun rekening namen) ook sterk uiteenlopen (al zijn het dan in beide gevallen geestelijken) en dat dit taalgebruik een weerspiegeling is van het resp. sociologisch leefmilieu, een wat archaisch en klerikaal abdij-milieu, en een rationeel, naar efficiency strevende administratie (cf. mijn *De Oorkonden der graven van Vlaanderen, 1191-aanvang 1206*), I, Brussel, 1966, pp. 279-299 ; *La chancellerie des comtes de Flandre ...*, in : *Bibl. de l'Ec. des Chartes*, CXXV, 1967, pp. 43-44 ; *Woordstatistiek, hulpmiddel bij de auteurs-identificatie van diplomatische teksten?* in *Anarnhcie, Gedenkboek Prof. Dr. E. A. Letmans*, R.U. Gent, Werken Fac. Lett. en Wijsb., Brugge, 1970, pp. 291-301).

Interessant is in het Italiaanse geval dat het in zijn Italiaanse kontekst een vrij unieke situatie vertegenwoordigt, vermits in de meeste centra van Noord en Centraal-Italië in de 8^e eeuw het wereldlijke notariaat totaal domineerde, terwijl in het zuiden leke- en kerkelijke redactie naast elkaar voorkomen ; slechts in Lucca overwegen de kerkelijke redacteurs in deze sector der oorkonding. Opvallend is dat in het geval van Spoleto de auteurs zich vaak van notariële oorkonden bedienden als Vorlage, maar dat ze dit deden met grote onhandigheid, en bv. een arenga gebruiken die bepaald niet in eenklank is met het type van de schenkingsoorkonde. Daarnaast hebben de auteurs der chartae van Spoleto zich sterk laten beïnvloeden door de modellen van het *regnum*, waarmee ze overeenstemmen inzake opbouw, het gebruik en de woordkeuze van strafclausules, de rogatio en de slotdatering, hoewel voor andere tekstdelen (invocatio, begindatering etc.) beide milieus geheel eigen vormen hanteren, toch aarzelt Zielinski het hertogdom Spoleto te beschouwen als een autonoom oorkondengebied, als een enclave in het Italiaanse geheel. Ook vanuit het hertogdom Benevento schijnt geen beslissende invloed uitgegaan te zijn op de vormgeving der chartae van Spoleto. Een belangrijker impuls is die van de levendig gebleven traditie der laatromeinse charta, waarvan de vormen sinds de 6^e eeuw voor nieuwe doeleinden werden overgenomen. Met name knopen de scriptores van Rieti aan bij de niet-bijbelse arenga-traditie uit de papyri van Ravenna. Deze bijzonder kritische en erudiete studie werd afgerond met twee excursen, o.m. over de falsa-problemen, bijlagen met de analyses van de chartae van Spoleto van 718 tot 787 (maar ook nog bovendien voor de niet behandelde perioden van 788-898, en voor het gebied Viterbo), evenals met de concordantie van de oorkonden van de hertogen van Spoleto, en een reeks registers voor personen, plaatsen, zaken vermelde oorkonden en bibliografie.

Methodologisch belangrijk is dat de h. Zielinski zijn formeel onderzoek, met taal-statistische methodes uitvoerde, via ponskaarten met alle 104 te onderzoeken chartae, maar ook van 262 vergelijkings-oorkonden uit het Regnum. Dit gaf een betrouwbare pool aan studiemateriaal. De methode zelf werd vastgelegd in overleg met een specialist in linguïstische statistiek aan de Universiteit van Giessen. Een tweede punt van methode dat aandacht verdient is de vaststelling dat een diktaats studie op grond van een dossier dat grotendeels op kopieën berust (zoals in het geval van Regnum Farfense) eigenlijk niet mogelijk is, wegens de grammaticale en stilistische "verbeteringen" van de kopiist Gregorius van Catino (p. 112). In feite is dit de negatie van het gehele onderzoek dat Zielinski uitvoerde, en het is me eigenlijk niet duidelijk achteraf of hij deze methodologische klip op afdoende wijze heeft weten te omzeilen. Enerzijds beweert de auteur dat Gregorius wel sterk ingreep in de taal maar niet in de diplomatische vormen (p. 215). Anderzijds blijkt Gregorius de betekenis vaak te hebben verwrongen door onbegrip bij het aanpassen der barbarismen (p. 111). Ik wil niettemin enig krediet verlenen aan Zielinski's werkwijze, omdat hij voor zijn formeel onderzoek een ruim kader koos en zeer veel oorkonden als vergelijkingsmateriaal hanteerde.

Ik vraag me wel af of de auteur niet wat ver ging in het procentueel uitdrukken en het bouwen van stevige besluiten op die cijfers, voor aspecten waar het toeval van bewaring een grote rol speelde, bv. het percentage van de chartae donationis als genre (p. 119). Onduidelijk is het tabelletje op p. 116 waar de relatie tussen 2^e en 3^e kolom (absolute getallen) en 4^e kolom (percentages) niet klopt: 2/3 zou 100 % zijn, 7/4 zou 42,9 % zijn; de zaak wordt weliswaar duidelijk via de voetnoten, maar waarom niet meteen in de tabel 2/2 en 7/3 met de juiste percentages geplaatst? Tenslotte heb ik enig bezwaar tegen het gebruik van de term "Schreiber"; op pp. 128-137 identificeert de auteur 31 "Schreiber" van zijn 104 chartae. Deze identificatie gebeurt blijkbaar (hoewel het niet expliciet gezegd wordt) niet op een formele vergelijking, noch Diktat-vergelijking, noch schrift-vergelijking (dat kan niet, vermits praktisch alles in kopie-vorm bewaard bleef), maar exclusief op de vermelding van een concrete notarius als "auteur" in de subscriptio. Het gaat dus ten hoogste om dictators, hoewel de formule in se niet bewijskrachtig is (misschien heeft schrijver echter wel motieven pro voor zijn periode). Toch gebruikt hij voor zijn zgn. "scriptores" de term "mundieren" (in het net brengen). Ten onrechte meen ik, want niets bewijst dat dictator en scriptor noodzakelijk samenvallen.

Ondanks deze kleine bedenkingen, is deze studie een voortreffelijk werkstuk, een monument van klassieke Duitse eruditie van het zuiverste vat. — W. PREVENIER.